

Dimitríjevics Anna

A TÖBBNEMZETISÉGI EGYÜTTÉLÉSI HAJLANDÓSÁGOT ÉS A TOLERANCIAKÉSZSÉGET BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK A VAJDASÁGBAN¹

2008 nyarán egy kérdőíves felmérés keretében arra kerestem a szerző választ, hogy milyen tényezők befolyásolják Vajdaságban a többnemzetiségi együttélési hajlandóságot. Az etnikai viszonyok minőségéről, az etnikai alapú incidensek² elterjedtségéről, jelentőségükről és mozgatórugóikról eltérő, ugyanakkor sarkos véleményekkel találkozhatunk a térségben. Kutatásunk adatai is megerősítik azt, hogy ebben a politikailag érzékeny témakörben a valóságról alkotott vélemények és a tények között csoportokra bonthatóan jelentős, és jelentőséggel bíró eltérések mutatkoznak.

A kérdéskör megvizsgálása így több síkon indokolható. Az új adatok leíró jelleggel hozzájárulhatnak meglévő objektív tudásanyagunk kibővítéséhez. A valóságképek egymáshoz közelítésének megfelelő körülmények között gyakorlati vonzatai is mutatkozhatnak, mint azt maga a kutatás eredményei is alátámasztják: vagyis, az objektív tények megismerése hatással van az emberek hozzáállására. Ezen túlmutatva, a gyakorlati-normatív következtetésekhez előkészítheti a talajt az adatokból nyert kép a toleranciakészség dinamikus alakulásáról, vagyis annak a változásáról kontrollált körülmények mellett. A felmérés nemzetközi kutatásokhoz illeszkedő megtervezése pedig elősegíti eredményeink általánosíthatóságát, ezáltal is csatlakozva az elméleti irodalomban folytatott vitákhoz.

A felmérés legjelentősebb eredményei a következőképpen összegezhetőek:

1. A legnagyobb hatással bíró befolyásoló tényező **az etnikai csoportok gazdasági helyzete közötti különbségről alkotott vélemény**. Minél nagyobb különbséget vélnek észlelni az egyének a saját etnikai csoportjuk javára, annál nagyobb a toleranciakészségük. Minél nagyobb különbséget észlelnek a másik csoport javára, annál kisebb a toleranciakészségük.
2. Több témakörben is jelentős eltérések akadnak a valóságról alkotott vélemények és a tények között. Szintén jelentős eltérések mutatkoznak a válaszok között etnikai hovatartozástól függően. Ez politikailag érzékeny témakörökben **információs szegregáltságra** utal, ami viszont kihatással van az együttélési hajlandóságra.
3. A **menekültstátus egymagában nem** befolyásolja jelentősen a toleranciakészséget.
4. A **kisebbségekkel való ismeretség a mindennapi életben** viszont jelentős befolyásoló tényező. Minél nagyobb a kisebbségek aránya az adott területen, és minél vegyesebb mikroterületen élnek, annál nagyobb a toleranciakészség mind a többségi, mind a kisebbségi etnikumok tagjai között.

¹ A szerző a tanulmány írásakor a Queens College, Cambridge-i Egyetem fellow-ja (kutató-előadó) volt. A felmérés a Nuffield Foundation támogatásával készült. A jelen kézirat a Magyarorsággal kapcsolatos Tudományos Társaság (Szabadka) megrendelésére íródott publikálás céljából.

² Kutatásunk az „incidens” szót részesíti előnyben az „atrocitással” szemben. Más nyelveken sokkal erősebb töltete van a hasonhangzású szavaknak, mint az „atrocities”, mint magyarul, és volt rá példa, hogy emiatt a pontatlan fordításból fakadó félreértés visszas fényt vetett a magyar diplomácia erőfeszítéseire.

5. Etnikailag érzékeny (potenciálisan nacionalista töltetű) témák aktiválása markáns hatással bír a toleranciakésztségre. Ez a hatás összetett, és megnyilvánulása egy sor körülménytől függ.

A továbbiakban bemutatjuk az alkalmazott módszertant, majd kifejtjük és illusztráljuk a kutatás eredményeit.

1. MÓDSZERTAN

1.1 A felmérés szerkezete

Felmérésünk fő célja az volt, hogy megvizsgálja a változókat, amik befolyásolják a többnemzetiségi együttélési hajlandóságot, illetve a konfliktuskésztséget. Erre olyan környezetek a legalkalmasabbak, ahol huzamosabb időn keresztül fokozottan jelentkeztek etnikai feszültségek, de ezeknek szintje nem érte el a nyílt konfliktust. Ilyen esetekben az etnikai csoportok tagjai nagy mennyiségű, nyíltan vagy burkoltan negatív üzenettel találkoznak a másik csoportról (a „külcsoportról”), gyakran a nemzeti mítoszok és jelképek megidézésével társulva. Ugyanakkor a mérsékelt szempontok is nyíltan képviselve vannak, és a „belcsoportban” nincs látszólatos egyetértés abban, hogy a külcsoport sürgető veszélyt jelentene. Mindez azt jelenti, hogy az egyén számára a konfliktussal-erőszakkal való fenyegetés, illetve az abban való részvétel is, és a többi etnikummal való békés együttélés, illetve keveredés is lehetséges, választható gyakorlat.

Az adatok fő forrása egy kérdőíves felmérés volt, amit a Vajdaság területén vezettünk le. A kérdéscsoportok lefedték a fő irányzatokat az etnikai konfliktus elméletében, a racionális választáselmélettől a horizontális egyenlőtlenség-elméletig³. A kérdőív megtervezésében korábbi helyi felméréseket (CeSID 2007, SMR and KIPRED 2006) és a CRISE globális felmérését is figyelembe vettük, helyi és nemzetközi szakemberek visszajelzéseivel egyetemben.

A kérdőív egyik szakasza azokkal a változókkal foglalkozott, amik a helyi vállalkozásokat és a vállalkozói szellemet akadályozzák. Ez a szakasz a szabvány kontrollkérdések és az etnikai viszonyulásra vonatkozó kérdéscsoport között helyezkedett el.

A felmérésnek egy kísérleti eleme is volt. A cél az volt, hogy teszteljük a nacionalista dimenzió mesterséges erősítésének a hatását azáltal, hogy nemzetileg rezonáns témákat vonunk be, mielőtt

³ Röviden összefoglalva és jelentősen leegyszerűsítve: a racionális választáselmélet (ami a jelen témánál sokkal tágabban, a társadalomtudományok számos ágában alkalmazott) szerint az emberek társadalmi érintkezéseik során döntéseiket annak alapján hozzák, és viselkedésüket aszerint igazítják, ami individualista számításaik szerint személyes hasznukat maximalizálja. Az etnikai konfliktusban való részvételt magyarázhatja például anyagi javak vagy hatalom megszerzésére irányuló törekvés (pl. elvenni a szomszéd házáat, megszerezni az üzletét, az én etnikai csoportom kezében összpontosuljon a politikai hatalom). Ld. Collier and Hoeffler 2004, Fearon and Laitin 2003, Sambanis 2004, Walter 2006. A horizontális egyenlőtlenség-elmélet szerint a csoportok közötti egyenlőtlenség (az egyének közötti, vertikális egyenlőtlenséggel összehasonlítva: tehát pl. az én csoportom, a romák hátrányos megkülönböztetése, és nem az én személyes szegénységem a szomszédomhoz vagy a társadalmi átlaghoz képest) az, ami jelentős hatással lehet az emberek viselkedésére. Ld. Stewart et al (2008), Kaufman (2006, 2001), (Østby 2007), Wood (2003). Ennek továbbfejlesztéseképp, egy „csoportközpontú” megközelítésben jelentős szerepet kaphat a csoport kultúrája abban, hogy hogyan értelmezik az emberek a társadalmi folyamatokat és érintkezéseiket, és hogy mit tartanak kívánatosnak. A közösségi kultúra és annak hatásai viszont nincsenek köbe vésvé, és ennek tudatos manipulálhatósága a véleményformálók és a politikai elit által érdekes kérdéseket vet fel. Ld. Stewart et al (2008), Kaufman (2006, 2001), (Østby 2007), Wood (2003).

feltesszük a kulcskérdéseket. A kérdőívnek két változatával dolgoztunk randomizáltan, amik két kérdés megjelenési sorrendjében különböztek. Az első változatban a nemzetileg rezonáns témát a fő kérdéscsoport előtt vontuk be. A második változatban az ezt magában foglaló kérdés a kérdőív végén jelent meg, és az eredeti helyén arra kérdeztünk rá, hogy milyen volt az élet Tito alatt.

A szerb nyelvű változatban a tesztkérdés a Szerb Radikális Párt akkori helyettes vezetőjétől, Tomislav Nikolićtól származó idézetből állt, ami Koszovó időszerű és érzékeny témáját hozta az előtérbe. A magyar nyelvű változatban a tesztkérdés a Trianonról készült dokumentumfilm vetítésére vonatkozott. Trianon érzékenysége a magyarok számára hasonló, mint amit Koszovó jelent a szerbeknek. A szerző nem talált megfelelő, nemzeti töltetű idézetet Trianonnal kapcsolatban a vajdasági magyar politikusoktól, illetve elittől, ami szintén a téma érzékenységét domborítja ki.

1.2 Etikai megfontolások

A válaszadóknak teljes névtelenséget garantáltunk, amit a bevezetőben kihangsúlyoztunk. Hogy elkerüljük a válaszadók befolyásolását magával a kérdőív megválaszolásának tapasztalatával, a kérdőív legvégén a kulcsoportra vonatkozó pozitív témákat, társításokat vontunk be: például Rúzsa Magdi énekesnő Megasztár-szereplésére vonatkozóan, amiben szerbül énekelt a magyarországi tehetségkutató versenyben.

1.3 Módszer

A felmérést három fő vajdasági terepen vezettük le, három csoportra összpontosítva: őslakos szerbek és azok, akik legalább egy nemzedék óta a Vajdaságban élnek, az 1990-es évek háborújából menekült szerbek, és végül az őslakos magyarok. A kérdőív szerkezete miatt egy kisebbséget kellett kiemelni, és a választás a magyarokra esett, mint a legnagyobb létszámú kisebbségre, akik a közelmúlt etnikai incidenseiben központi szerepet tölthettek be.

Mind Topolya, mind Temerin város nagyszámú szerb és magyar lakosságot foglal magába, jelentős számú menekülttel. De Topolyával ellentétben, Temerinben jóval több incidenst jelentettek, beleértve néhány elhíresült esetet, amiről a szerb és a magyar média is részletesen beszámolt. Az itt végzett felméréseket kiegészítettük a környező településekről származó adatokkal, aminek különösen a Temerin közeli Szőreg esetében volt jelentősége. A harmadik fő terep Sremska Mitrovica (Szávaszentdemeter) volt. Ezen a környéken szintén jelentős a menekültpopuláció, de a kisebbségek, különösen a magyarok, elenyésző számban vannak jelen.

A felmérést magyar nyelven végeztük azok esetében, akik a magyart jelölték meg a családjukban beszélt első nyelvként, és szerb nyelven mindenki más esetében. A kérdőív szövegezése néhány esetben szükségszerűen eltért a két nyelv között, mint a tesztkérdések esetében. Számos kérdés érzékeny témát érint, amit figyelembe vettünk a kérdések megszövegezésében és sorrendjének meghatározásában. Például a menekültstátus esetében úgy ítéltük, hogy erre nem lenne célravezető egyenesen rákérdezni, és helyette két különböző kérdésből igyekeztünk ezt kikövetkeztetni. Az egyik arra kérdezett rá, hogy a válaszadó élt-e ezelőtt legalább tíz évig a volt Jugoszlávia egy másik tagállamában, a másik pedig arra, hogy hány nemzedék óta él a válaszadó családja a Vajdaságban.

Az adatokat a háztól házig sétálós módszerrel gyűjtöttük össze. A kikérdezendő háztartásokat randomizált módszerrel választottuk ki. Véletlenszerűen generált számsorokat használtunk az utcák, és azokon belül a házsámok kiválasztására. Ez a módszer alkalmat adott arra, hogy

olyanokat is elérjünk, akiknek nincs telefonjuk, és nem szerepelnek a telefonkönyvben. A nem válaszoló háztartásokhoz egy-egy alkalommal látogattunk vissza. A kérdezőbiztosok többsége párban dolgozott, amik tervszerűen egy szerb és egy magyar anyanyelvű biztosból álltak. A szerb anyanyelvű biztos kezdte a kérdőívek bemutatását, és a magyar biztos akkor vette át a szót, ha az első kérdésre adott válasz szerint a családjukban a leggyakrabban használt nyelv a magyar. Várakozásunk szerint ez a stratégia arra szolgált, hogy a vegyes területeken megnövelje a válaszadói hajlandóságot, a bizalmat, és a válaszok pontosságát a kérdezőbiztos azonos nemzetiségének köszönhetően.

A szerző személyesen készítette fel a kérdezőbiztosokat, és írásban is adott emlékeztetőket. Az adatgyűjtést két nap próbafelmérés előzte meg, hogy ennek segítségével módosíthassuk a kérdőíveket, ha erre szükség mutatkozik. Topolyán és környékén július közepétől augusztus közepéig gyűjtöttünk adatokat, Temerinben és környékén július végétől augusztus végéig, és Sremska Mitrovicán augusztus végétől szeptember közepéig.

Az adatokat a Stata program segítségével elemeztük ki, és a rivális elméleteket logisztikai regressziókon keresztül teszteltük. Az előzetes elemzések után a válaszadók egy részével mélyinterjúkat készítettünk, az eredmények kiértékelését elősegítendő.

2. EREDMÉNYEK

2.1 Az adatok

702 válasz gyűlt össze: 486 szerb nyelven és 216 magyar nyelven. Az összesített válaszadói ráta 59%: Sremska Mitrovicán valamivel 50% felett volt a válaszadói ráta, mindenütt máshol pedig 60% felett, egészen 68%-ig. Ez a szerbiai és a vajdasági átlagtól jelentősen magasabb: helyi kutatók elmondása szerint a 30%-os válaszadói ráta egyáltalán nem kirívó, és még a 10%-os ráta sem meglepő, különösen politikai töltetű kérdések esetén. A kielégítően magas válaszadói rátánkat a kevert párban dolgozó kérdezőbiztosi stratégia sikerének tudjuk be, valamint a kérdezőbiztosok felkészítésének, és annak, hogy a felmérés nyilvánvalóan egy független, távoli és megbízható egyetem segítségével történt (Cambridge-i Egyetem).

Az adatok nem reprezentatívak a tartomány teljes lakosságát tekintve. Vajdaság három régiója közül a Bánátban nem gyűjtöttünk adatokat. A két legnagyobb várost sem fedtük le, és a falusi lakosság létszámon alul van képviselve. Ez a felmérés szerkezetének tudatos következménye: célunk az volt, hogy azonosítsuk a változókat, amiknek esélye van a temerini és a topolyai tapasztalatok közötti különbségek megmagyarázására, Sremska Mitrovicát használva kontrollként.

Válaszadóink között nagyobb arányban szerepelnek magyarok és menekültek is, mint a tartomány teljes lakosságában, ami szintén a felmérés szerkezetének szerves része. Ennek segítségével könnyebben vonhatunk le következtetéseket ezeknek a csoportoknak a jellegzetességeiről, amit megnehezített volna, ha több változó esetén is túl kevés a cellaszám.

A 2002-es népszámláláshoz és más felmérésekhez viszonyítva ebben a felmérésben túlréprezentáltak a diplomások, és alulréprezentáltak azok, akik nem járták ki az általános iskolát. Az ennek megfelelően súlyozott és a súlyozatlan adatokkal is megismételtük az összes regressziót.

2.2 Kiértékelés

2.2. 1. Az adatok feldolgozása és kiértékelése során többféleképpen csoportosítottuk azokat a tényezőket, amik elképzelhetően befolyásolhatják a többnemzetiségi együttélési hajlandóságot és a toleranciakészséget. Az egyetlen tényező, amelyik minden modellben erőteljesen szerepelt, az az etnikai csoportok gazdasági helyzete közötti különbségről alkotott vélemény. A kérdőív az őshonos szerb lakosság, az őshonos magyar lakosság és a menekültek gazdasági helyzetére kérdezett rá.

A kérdőívben szerepelt egy kérdés az etnikai alapon elkövetett erőszakhoz való hozzáállásról. A válaszok szórása azonban nem volt kielégítő statisztikai szempontból, így az adatokat nem használtuk a toleranciakészség kiértékelésében. Helyette a vegyes házasságokról formált véleményt használtuk dependens (függő) változóként a regressziókban. Bár azt nem feltételezhetjük, hogy ugyanazok a tényezők határozzák meg a vegyes házasságokhoz való hozzáállást, mint az etnikai incidensek elkövetését, azt megkockáztathatjuk, hogy az elkövetők valószínűleg nem támogatják a vegyes házasságokat, és hogy létezik kapocs az independens változók között, amik a két kategóriához való tartozást befolyásolják.

Felmérésünk során megkérdeztük a válaszadókat, hogy megengednék-e, hogy gyermekeik szerbrel (magyarok esetén), illetve magyarral (szerbek esetén) házasodjanak, és unokáikat mindkét nemzetiséghez tartozóként neveljék fel. Ennek a szövegezésnek oka, hogy a kisebbségi asszimiláció gyakori a vegyes házasságok esetén, és azokra a véleményekre voltunk kíváncsiak, ahol hangsúlyozott a mindkét csoporthoz való tartozás.

Nem szolgáltatott nagy meglepetést, hogy a vegyes és egyéb nyelvű háztartásokból származó válaszadók 93%-a megengedné az ilyenfajta vegyes házasságokat. A magyarok 79%-a értett egyet, amit a szerb válaszok szorosán követtek 77,4%-kal. Topolyán a szerbek és a magyarok 86%-a ért egyet. Temerinben ezek az arányok 71,3%-ra csökkennek a szerbek esetén, 70,5%-ra a magyarok esetén, és 85,7%-ra a többi válaszadó között.

A toleranciakészséget befolyásoló tényezőket, amennyire ezt a vegyes házasságokról alkotott vélemény is tükrözi, három modellen keresztül mutatjuk be. Ezek a racionális választáselmélet, a horizontális egyenlőtlenség-elmélet, és a csoportközpontú modell (l. 2. lábjegyzet): ennek megfelelően választottuk ki az independens változókat a regressziókhoz. A regressziókat megismételtük mindkét nyelv és mindkét kérdőívváltozat szerint, modellenként tehát négy regresszióval számolva: az S1 és az M1 oszlopok azokat az eredményeket mutatják be, ahol az etnikailag érzékeny tesztkérdés a kérdőív elején szerepel. (A racionális választáselmélet esetében csak az S1 kérdőívváltozat válaszai mutattak statisztikailag szignifikáns összefüggéseket.) Mindezt régiókra, illetve városokra leszűkítve is megismételtük. Az 1. táblázat összegzi a fő eredmények további részleteit.

Vegyes házasságok támogatása	Rac. vál.	Horizontális egyenlőtlenség-elmélet				Csoportközpontú modell			
	S1	S1	S2	M1	M2	S1	S2	M1	M2
életkor	–	–	–	–	–	1,19	1,99**	0,75	1,76*
iskolázottság	0,62**	0,63**	0,69	1,26	0,68	0,44**	0,62	0,94	0,58
javak	0,97	0,73	0,93	0,86	1,43	0,67	0,78	1,08	1,77

jövedelem	1,52	1,3	0,85	2,16	1,06	3,9***	1,74	1,14	1,74
fiatal férfi	0,17*	–	–	–	–	–	–	–	–
munkanélküli	0,56	–	–	–	–	–	–	–	–
nem	–	0,84	0,98	1,7	1,52	–	–	–	–
önkormányzati arány	–	1,26	0,72	0,43***	1,33	1	0,3*	0,49**	1,24
rendőrségi arány	–	1,06	0,60	7,73***	1,43	1,57	0,99	2,1	0,75
magáncégben vezetői arány	–	0,47**	1,18	0,96	1,24	0,31**	1,6	1,1	1,29
Szerb–magyar jóléti különbség	–	2,51***	1,54*	0,84	0,46***	2,9***	1,93*	0,95	0,54**
menekült	–	–	–	–	–	0,71	0,32	(coll.)	(coll.)
együttélésük toleráns értékeket mutat	–	–	–	–	–	0,3	0,69	0,35	0,06***
nacionalista történelem	–	–	–	–	–	1,18	0,84	0,75	1
helyszín	–	–	–	–	–	0,5***	0,6	1	0,88
P>F	0,0140	0,0002	0,0012	0,0107	0,0462	0,0052	0,0103	0,0208	0,0226
n	108	123	111	90	82	105	90	76	64

Logisztikai regressziók segítségével számított esélyhányadosok, iskolai végzettséggel súlyozva
N=702

* : 10%-os szinten szignifikáns

** : 5%-os szinten szignifikáns

*** : 1%-os szinten szignifikáns

(coll): kollinearitás miatt eltávolítva

1. táblázat

A szerbek és a magyarok jólétéről alkotott benyomás messze a legbefolyásosabb tényező a vegyes házasságokról formált vélemény kialakításában, függetlenül a valós tényadatoktól. Minden modellben és minden kérdőívváltozatban statisztikai jelentőséggel bír, kivéve az a magyar nyelvű kérdőív első változatát (M1). A szerb nyelvű válaszadók között ennek a különbségnek egységnyi növekedése a szerbek javára másfél-háromszorosára növeli a vegyes házasságok jóváhagyásának az esélyét (odds) (kérdőív- és modellváltozattól függően). A magyar válaszadók között ugyanez felére csökkenti a vegyes házasságok jóváhagyásának esélyét.

2.2.2. Több kérdéscsoport esetén feltűnő eltérések mutatkoznak a válaszok között etnikai hovatartozás szerint, de a tények (amennyire ezek megállapíthatóak) és a valóságról alkotott vélemények között is.

Tájékozottság a vajdasági etnikai incidensekről. A válaszadókat megkérdeztük, hogy hallottak-e a hírekben „etnikai alapon elkövetett incidensekről a Vajdaságban, beleértve erőszakot és

fenyegetéseket is”. A szerb válaszadók 66%-a, és a magyarok 93%-a válaszolt igennel. Más szerbiai felmérések eredményei arra utalnak, hogy a hasonló kérdések esetén a válaszok egy része azt tükrözi, hogy a válaszadó elismeri-e, hogy valóban problémáról van szó. Például a Belgrádi Emberi Jogi Központ 2001-ben és 2004-ben megismételt felmérése szerint az időközben eltelt évek során csökkent azoknak a száma, akik hallottak a Boszniában elkövetett háborús bűnökről. Mivel valószínűtlen, hogy a második felmérés idejére valóban kevesebben hallottak a háborús bűnökről, mi a fenti értelmezés felé hajlunk.

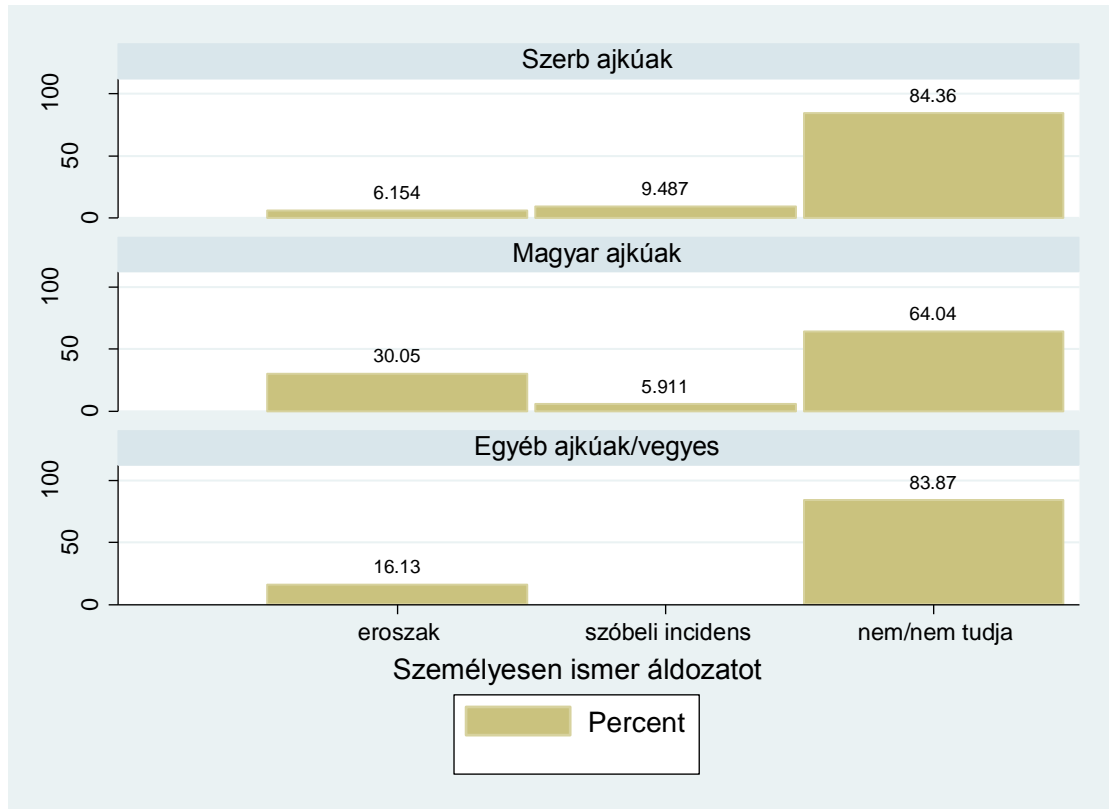
Áldozatok. A válaszadókat megkérdeztük, hogy személyesen ismernek-e olyan személyt, aki áldozatul esett etnikai alapon elkövetett incidensnek a Vajdaságban. Az igenlő válaszok számát jelentősen duzzasztja, hogy voltak olyanok is, akik csak a hírekből vagy hallomásból tudtak áldozatokról, mégis úgy válaszoltak, hogy ismernek áldozatokat. A válaszadók egy elenyésző része tágan értelmezte az időszakot, amire a kérdés vonatkozott, és a szüleik nemzedékében elkövetett incidensekre gondolván feleltek igennel.

Az alább közölt adatok a legkomolyabb incidensekre szorítkoznak. Ha a válaszadók erőszakos cselekményről és szóbeli megfélemlítésről is tudtak, csak az előbbi kategóriában soroljuk őket. A szerb nyelvű válaszadók 6%-a számolt be arról, hogy ismernek olyan személyt, aki etnikai alapon elkövetett erőszakos incidens áldozatául esett. Ez a szám a vegyes, illetve más nyelvet beszélő háztartásokba tartozó válaszadók esetén 16%-ra emelkedik, és a magyar nyelvű válaszadók esetén kerek 30%-ra.

Az igenlő válaszok nagy százaléka Temerinből származik. Itt a szerb válaszadók 11,8%-a ismer erőszakos incidens áldozatát, és a magyar és egyéb válaszadók 55–57%-a. Ezzel összevethetjük a topolyai adatokat, ahol a szerbek 1,6%-a számol be ugyanerről, a magyarok 10,6%-a, és a többi válaszadó 5%-a.

A kérdőív nem jelölte meg az áldozat etnikai hovatartozását, de a mélyinterjúk megerősítették várakozásunkat, miszerint általában a saját etnikai csoportjukba tartozó áldozatra gondoltak a válaszadók. A szerb interjúalanyok többsége megemlítette, hogy mindkét oldalon szenvedtek el incidenseket, és néhányan úgy gondolták, hogy az áldozatok általában a magyarok közül kerülnek ki. A temerini interjúalanyok általában ugyanarra az esetre utaltak, bár a részletek nem feltétlenül ugyanúgy szerepeltek. Ebben az esetben öt temerini magyar fiatal (az egyik válaszadó szerint újvidékiek voltak) erősen bántalmazott egy szerb férfit, aki nyolc napon túl gyógyuló sérüléseket szenvedett. Az egyik válaszadó hozzátette, hogy az áldozat részben maga kereste a bajt, de az elkövetők megúszták jelképes büntetéssel, fejenként 1000 dinárral. Válaszadónk szerint, ha fordítva lett volna a helyzet, a szerb elkövetőket sokkal keményebben büntették volna meg, ami igazságtalan. Azok közül, akik személyes ismeretségről számoltak be szóbeli fenyegetés esetén, több férfi labdarúgó-mérkőzést említett példaként.

A magyarokkal készített mélyinterjúink között volt, aki olyan személyesen átélt esetet említett, amikor ismeretlenek támadtak meg magyar férfit a vonaton, amiért anyanyelvén beszélt. Interjúalanyaink általában vonakodtak részletezni az incidenseket.

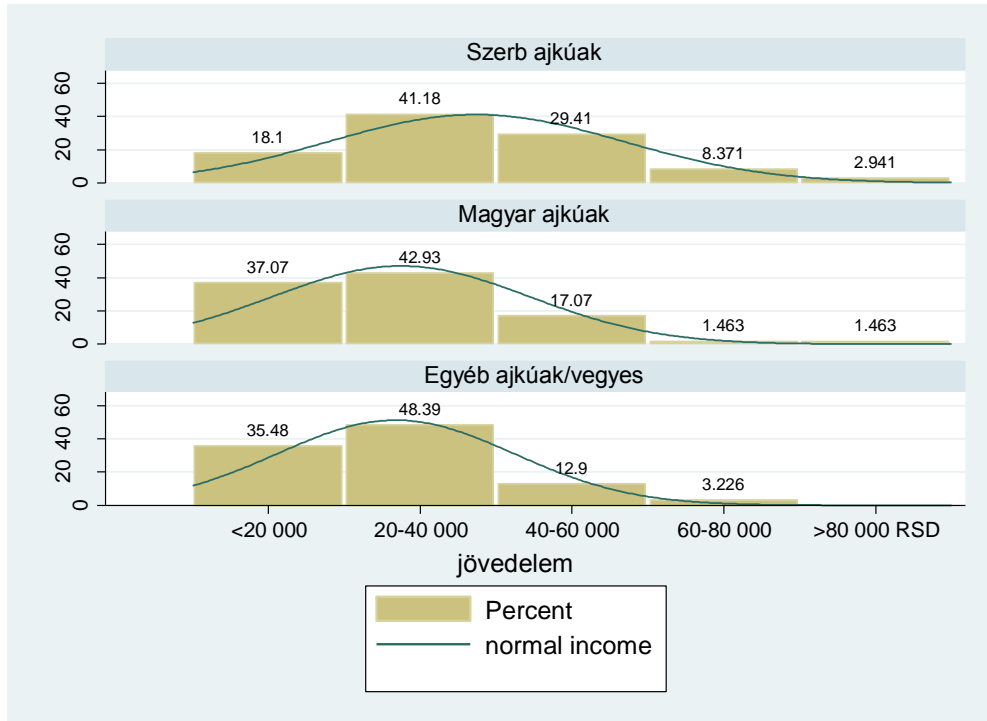

1. ábra: Személyes ismeretség etnikai alapon elkövetett incidens áldozatával, etnikai hovatartozás szerint

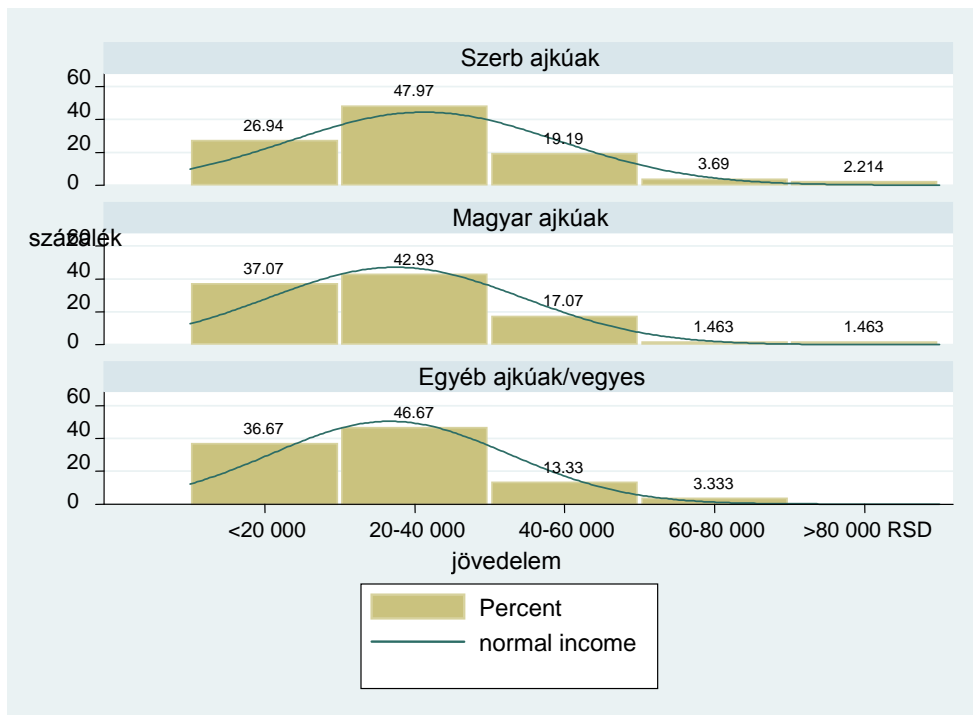
Ezekből az adatokból két következtetés vonható le. Az egyik, hogy a többségi és a kisebbségi etnikumokban merőben eltérő kép él az etnikai alapon elkövetett incidensek természetéről. Ez erős és aggasztó információs szegregáltságra utal, amiben a média bizonyosan nagy szerepet játszik.

A másik, hogy aggasztóan magas azoknak az aránya, akik válaszuk szerint személyesen ismernek olyan személyt, aki erőszakos incidens áldozatául esett. Ez a számarány különösen a magyarok között kirívó. A tény, hogy sokan a hírekből szerzett „ismeretségre” alapozták a válaszukat, csak óvatos következtetéseket enged az incidensek valós elterjedtségére vonatkozóan. Ettől függetlenül nyilvánvaló, hogy a kisebbség kézzelfoghatóan közelinek érzékeli az etnikai alapon elkövetett erőszakot és fenyegetéseket.

Jövedelmi különbségek. Előzetes várakozásaink alapján arra készültünk fel, hogy a válaszadók a valósánál kevesebb jövedelmet vallanak be. Azonban, ha létezett is egy tendencia a valósánál kevesebb jövedelem megjelölésére, nincs okunk azt feltételezni, hogy ennek mértéke különbözött volna etnikai hovatartozás szerint. Ezért a legtöbbet a különböző csoportok bevallott jövedelemmegoszlásának az összehasonlítása fed fel.

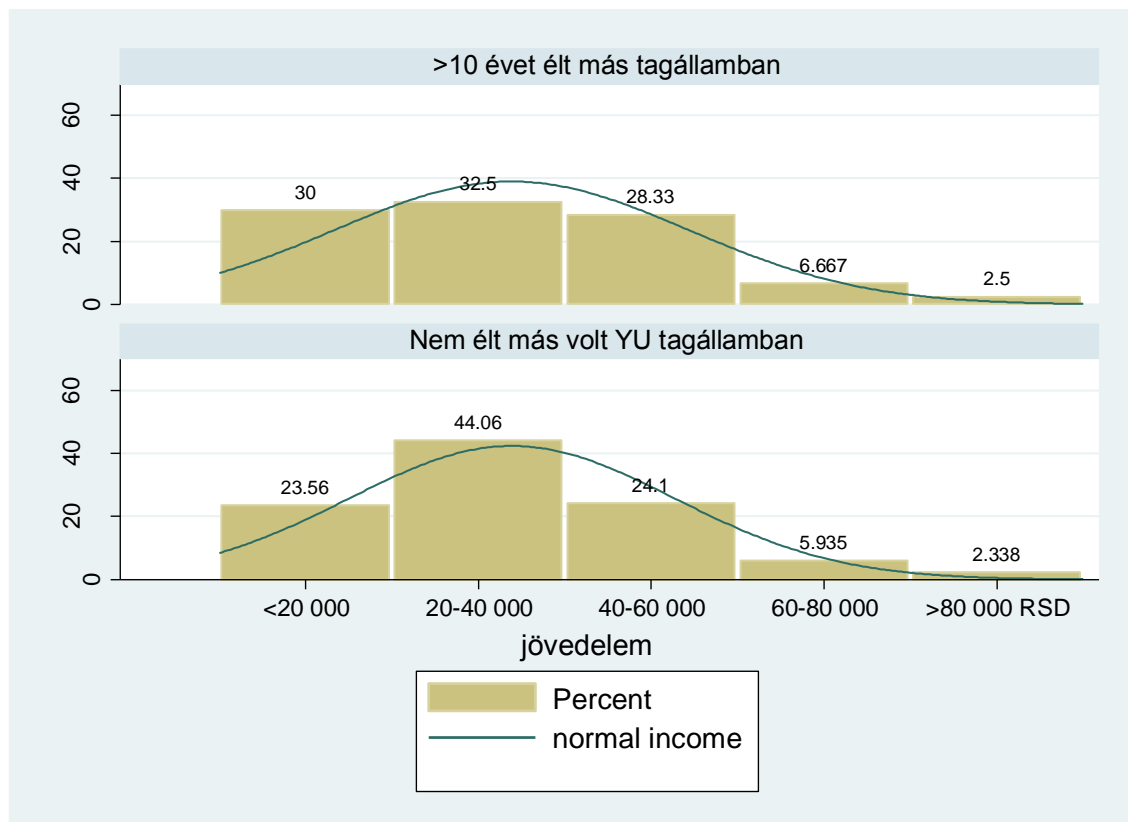
2. ábra: az etnikai csoportok jövedelemmegoszlása – Bácska és Szerémség

3. ábra: az etnikai csoportok jövedelemmegoszlása a Bácskában

Adataink szerint a menekültek a legalacsonyabb és a magas jövedelmi kategóriákban is az átlagnál nagyobb arányban vannak jelen. Egy másik, tulajdonértékelési index szerint csak az alacsony jövedelmi kategóriákban vannak felülreprezentálva. Ennek az adatnak a kiértékelésénél figyelembe kell venni, hogy átlagosan szólva mezőgazdasági megművelésre alkalmas földet, és bizonyos mértékig második házat, vagy lakást sem volt annyi alkalma menekülteknek vásárolni, mint a többgenerációs lakosoknak, és ezek az egyszerű ötponos skálán egy-egy pontot értek. Ezen felül adataink szerint az otthoni internetcsatlakozás elterjedtebb a magyar ajkúak körében, ami viszont a magyar tulajdonértékelési pontszámot lendítette meg.

A magyarok szintén az átlagnál nagyobb arányban vannak jelen a legalacsonyabb jövedelmi kategóriában, de az átlagnál kevesebben vannak a magas jövedelmi kategóriákban is. Az eltérés még kiemelkedőbb, mint a menekültek esetében. A magyarok 37%-a jelöli magát a legalacsonyabb jövedelmi kategóriában, a menekülteknek pedig 21–30%-a, attól függően, hogy melyik változót használjuk a menekültek azonosítására. Az összesített válaszok alapján a szerbek 18%-a jelöli magát a legalacsonyabb jövedelmi kategóriában (a többgenerációs szerb lakosok 16,4%-a), a bácskai szerb lakosoknak pedig 27%-a (a többgenerációs lakosokra vonatkoztatva ez az arány 23%).

4. ábra: jövedelemmegoszlás azok között, akik legalább 10 évig éltek a volt Jugoszlávia más tagállamában, és akik nem

A jóléti különbségekről alkotott benyomások azonban eltérnek a valószerűsíthető tényszerű helyzettől. A kérdések között szerepelt a felkérés, hogy a válaszadó ossza meg a saját benyomását a szerbek, a magyarok és azok gazdasági helyzetéről, „akik 1990 óta települtek be Boszniából, Horvátországból és Koszovóból” külön-külön egy 1-től 10-ig terjedő skálán. Ennek alapján megbecsülhettük a csoportok egymás viszonylagos jólétéről alkotott benyomásait.

Átlagosan szólva mindegyik csoport úgy érzékeli, hogy a saját csoportja helyzete a legrosszabb. Azonban minden csoport erősen alábecsüli a magyarok jóléti hátrányát, beleértve magukat a magyarokat. Az átlag magyar válaszadó 10% különbséget észlel a szerbek javára.

A szerb válaszadók többsége nem érzékel különbséget a szerbek és a magyarok helyzete között, az etnikailag vegyes területekre vonatkozó adatokra szorítkozva sem. Az első- és másodgenerációs válaszadók nagyon enyhén, de abba az irányba hajlanak, hogy a magyaroknak némileg jobb a helyzetük.

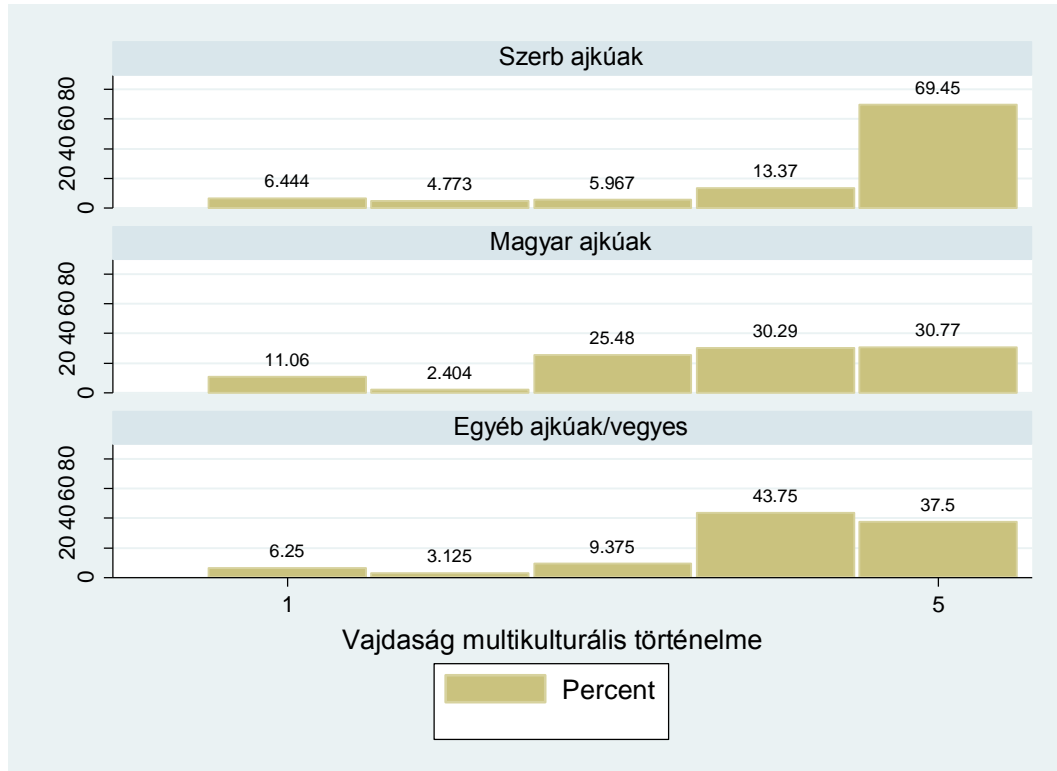
A menekültek úgy érzékelik, hogy a többgenerációs szerb lakosokhoz viszonyítva is enyhén hátrányos a helyzetük. Minden más csoport, a többgenerációs szerbeket is beleértve, úgy érzékeli, hogy a menekültek helyzete jobb, mint a többi szerbé. A kisebbségek nagyobb különbséget érzékelnek itt, mint a szerb lakosok. A többgenerációs lakosok általában nincsenek tudatában, hogy a menekültek is az átlagosnál nagyobb arányban szerepelnek a legszegényebb jövedelmi kategóriában.

A tartomány multietnikus történelmében való tájékozottság. A kérdőívben szerepelt egy kérdés Vajdaság történelméről, ahol négy lehetséges válasz, illetve a „nem tudom” lehetőség között lehetett választani. Ezek közül egyik válasz sem volt teljesen pontos, bár némelyek közelebb voltak a történelmi tényekhez, mint mások, és a negyedik válasz részigazsággként értelmezhető. Akiknek eltért a véleménye a megadott választási lehetőségektől, azok válasza a „nem tudom” alatt lett megjelölve. A megadott válaszokat a nacionalizmus teljes hiányától az erősen nacionalistáig terjedő sorrendbe lehetett rendezni. Ezzel a stratégiával fokozni akartuk a válaszokat azoktól a személyektől, akik többé-kevésbé nacionalista történelmi változatban hisznek.

Mint várható volt, a menekültek másfélszer nagyobb arányban válaszoltak „nem tudommal”, mint a többi válaszadó: 74%-uk választotta ezt a lehetőséget. A 4-ik ábra a többgenerációs válaszadók véleményének eloszlását mutatja be.

A legfeltűnőbb eredmény, hogy minden lehetséges válaszra akadt jelentkező, különösen a magyarok között. A szerb válaszadók 18%-a választotta a részigazságot tartalmazó választ, a legnépszerűbb válaszként, miszerint „Vajdaság a 16. században lett többnemzetiségű, amikor nagyszámú szerb telepedett itt le”. A második legnépszerűbb válasz ezt az időszakot a 18. századra tette, amikor „nagyszámú magyar telepedett itt le” (8%). A magyarok 31%-a választotta a részigazságot tartalmazó lehetőséget. Érdekes, hogy 11%-uk gondolta, hogy Vajdaság a 18. században lett többnemzetiségű, nagyszámú magyar letelepedésével – ez 3%-kal több, mint a szerbeknek az aránya, akik ugyanezt a választ gondolták helyesnek.

A magyarok 13%-a gondolt olyan választ helyesnek, ami szerb nacionalista történelmi értelmezésnek felel meg, és a szerbek 6%-a választott a magyar nacionalista történelmi értelmezések közül.

5. ábra: a tartomány történelmére vonatkozó vélemények megoszlása etnikai hovatartozás szerint, többgenerációs válaszadók között

2.2.3. Az utóbbi évtizedben elszaporodott etnikai incidenseket a Vajdaságban sokan azzal magyarázzák, hogy ezekért a háborúk alatt és után betelepült menekültek felelősek. Adataink a felmérés egészére vonatkoztatva nem támogatják ezt az értelmezést. Az első pont alatt bemutatott 1. táblázat szerint a menekültstátus nem befolyásolja jelentősen a toleranciakészséget.

Ha az adatokat csak Temerinre szorítkozva mutatjuk be, a menekültstátus erősen jelentősnek mutatkozik. Itt a menekültek tizenegyszer kevésbé hajlandóak a vegyes házasságok támogatására, mint a többgenerációs szerb temerini lakosok.

Vegyes házasságok támogatása	Temerin
	S
életkor	1
iskolázottság	0,78
javak	0,45*
jövedelem	0,94
Szerb–magyar jóléti különbség	0,92
menekült	0,09 ****
együttélés toleráns értékeket mutat	0,23
nacionalista történelem	0,55**
P>F	0,0276
n	78

Logisztikai regressziók segítségével számított esélyhányadosok, iskolai végzettséggel súlyozva N=702

* : 10%-os szinten szignifikáns

** : 5%-os szinten szignifikáns

*** : 1%-os szinten szignifikáns

2. táblázat

2.2.4. A temerini adatok is beleilleszkednek abba az értelmezésbe, miszerint a valójában befolyásos tényező nem maga a menekültstátus, hanem a kisebbségekkel való ismeretség a mindennapi életben. Temerinben külön menekültnegyed áll, ahol felmérésünk keretében is egy Koszovóból áttelepült kérdezőbiztos kérdőívezett. Megfigyelésünk szerint a város többi részében is erősebb a spontán szegregáció, mint például Topolyán. Azokban az utcákban, ahol egy-egy etnikai csoport dominál, kevésbé toleráns válaszokat regisztráltunk, mint a vegyes utcákban.

Az 1. táblázat szerint minden más tényező figyelembevétele mellett az etnikailag vegyes területeken kétszer akkora a hajlandóság a szerb válaszadók körében a vegyes házasságok támogatására, mint a többségi homogén területeken. (Ez az adat azokra a válaszadókra vonatkozik, akiknek ez megelőzően egy nemzetileg érzékeny töltetű kérdést tettünk fel.)

Kihangsúlyozandó, hogy adataink arra mutatnak, hogy a gyakorlati, mindennapi ismeretség, illetve szegregáció nagyobb befolyással van az emberek hozzáállására, mint a kisebbségekkel való elméleti ismeretség.

2.2.5. Mint fentebb már bemutatásra került, felmérésünk tartalmazott egy kísérleti elemet is, ami a nemzeti érzelmi töltetű, illetve nacionalista befolyásra való érzékenységet volt hivatott lemérni. Az etnikailag érzékeny téma, vagyis Koszovónak a bevonása egy Nikolićtól származó idézet keretében a szerb válaszadók között egy sor további tényezőt aktivál. Ezek az iskolai végzettség – a magasabb képzettséggel rendelkező válaszadók ekkor kevésbé hajlanak a vegyes házasságok támogatására –, és a magyarok vélt aránya a magánvállalatok vezetőségében, ami még inkább csökkenti ezt az esélyt. Ezenfelül a csoportközpontú modell szerint a magasabb jövedelem megtöbbszörözi a vegyes házasságok támogatásának esélyét, és

az etnikailag vegyes területektől távolodva felére csökken ennek az esélye. Ezek a változók általában inaktívak, ha a Nikolić-idézet helyett a titói időkre teszünk utalást a kulcskérdések előtt.

A magyarok között nem tapasztalunk hasonló mértékű növekedést az aktív változók számában, ha Trianon etnikailag érzékeny témáját vonjuk be. Elképzelhető, hogy ez az utalás sok válaszadót óvatosságra hangolt, kivéve azokat, akik magabiztosabbak és nacionalistább hajlamúak. Az első kérdőív-változatban aktív tényező a magyarok önkormányzati képviselői arányáról alkotott benyomás. Ez azt sugallhatja, hogy amikor az etnikai hovatartozáshoz kapcsolódó érzelmeket aktiváljuk, azok, akik magabiztosabbak a csoportjuk politikai pozícióját tekintve, kevésbé hajlanak arra, hogy a többséggel való együttélést hangsúlyozzák, vagy legalábbis hajlamosak az elszigetelődésre. Ezenkívül a horizontális egyenlőtlenség modell eredményei szerint az a vélemény, miszerint a magyarok alulképviseltek a rendőrségben, igen erősen csökkenti a vegyes házasságok támogatásának esélyét. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy akik a végrehajtó hatalom letéteményeseit elfogultnak gondolják a kisebbségekkel szemben, azok hajlamosabbak reagálni az etnikailag érzékeny témák előtérbe helyezésére.

Teljesen más tényezők lépnek életbe, ha Trianon helyett a titói életre vonatkozó, „biztonságos” állítással kezdünk. A szerbek és magyarok közötti jóléti különbségről alkotott benyomáson kívül a csoportközpontú modell eredményei szerint csökkenti a vegyes házasságok támogatását az is, ha a válaszadó hiányt tapasztal a többségi oldal részéről mutatott tolerancia terén. Elképzelhető, hogy ennek a tényezőnek a fontosságát elfedi az etnikailag érzékeny témával felkészített válaszadók között a vágy, hogy a tolerancia fontosságát hangsúlyozzák, vagyis erre a kérdésre normatív szándékkal adtak igenlő választ. A válaszadók között voltak olyanok, akik úgy értelmezték a kérdést, hogy csak a magyarok között tapasztalható tolerancia.

3. ÖSSZEGZÉS

A jelen rövid tanulmány azokat a tényezőket ragadta ki, amelyek a legrobustusabbaknak bizonyultak a felmérésünkben nyert adatok kielemezésében, és ugyanakkor főszereplők azokban az adataink által mutatott összefüggésekben, amelyek érdeklődésre tarthatnak számot a helyzet háttér-folyamatainak ismeretében. Ezek közül is kiemelkedően jelentősnek bizonyultak az etnikai csoportok közötti jóléti különbségekről alkotott benyomások. Összességében véve, ez következetesen erősebb hatást mutat a toleranciakészségre (mint ahogyan ezt a jelen tanulmány a vegyes házasságokhoz való hozzáálláson keresztül mutatta be), mint bármely más tényező. Ugyanakkor a jóléti különbségekről alkotott vélemények erős szórást mutatnak, és csoportosan is jelentősen eltérnek a tényleges helyzettől.

Figyelemre méltó az is, hogy az etnikailag érzékeny téma pusztán érintése érdemben befolyásolja az emberek felfedett véleményét, toleranciahajlamát. Több érdekes következtetés is levonható ebből. Például valószínűsíti azt, hogy egy nacionalizmussal, nacionalista retorikával átitatott környezetben hajlamosak más hozzáállásról tanúságot tenni az emberek, mint egyébként. Attól függetlenül, hogy ez a valós magánvélemény változását tükrözi-e, vagy sem, ez önmagában jelentőséggel bír, mivel a közemberek nyilvános támogatása legitimizáló

hatással lehet mind a nacionalista politikusok szempontjából, mind a konfliktusgerjesztő, és a külcsoportok tagjait célzó erőszakos tettek szempontjából. Továbbá, egy etnikailag érzékeny téma az ahhoz közvetlenül kapcsolódó kontextuson kívül más, attól látszólag független környezetben is megváltoztathatja a toleranciakészséget: Koszovó függetlenségének témája nem kellene, hogy első olvasatra összefüggésben legyen a magyar kisebbséggel, hiszen az nem támogatta nyilvánosan a déli tartomány szecesszióját. A téma megpendítése, „aktiválása” mégis befolyásolta a magyarok felé mutatott irányultságot a szerb ajkú válaszadók körében. Ez talán részben ahhoz a feltételezéshez illeszkedik, miszerint az etnikai, csoportos síkon érzett fenyegettség növekedése, előtérbe kerülése hajlamos általánosságban szólva a tolerancia csökkenését eredményezni.

Kutatásunk eredményei több soron, és nyomatékosan kihangsúlyozzák az objektív tényfeltárás és tájékoztatás fontosságát. Akár az etnikai incidensek elterjedéséről, akár a tartomány multikulturális történelméről való tájékozottságról, akár az etnikai csoportok relatív jólétéről van szó, a vélemények szórása önmagában elgondolkoztató. Mindez pedig sürgető jelentőséget ölt, ha határozott összefüggésekre bukkanunk az olyan változók, mint az etnikai csoportok relatív helyzetéről alkotott vélemények és maga az együttélési hajlandóság között.